

регулювання статусу судді слід: 1) розширити види дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до судді; 2) законодавчо розмежувати дисциплінарний проступок і порушення присяги судді; 3) визначити вимоги до дисциплінарних інспекторів, надавши їм відповідний статус і права; 4) внести зміни до ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції», де визначити повернення дисциплінарних справ на повторний розгляд до Комісії без припинення дисциплінарного провадження у разі розгляду скарги на рішення Комісії про застосування дисциплінарного стягнення до судді і його скасування; 5) доповнити ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» положенням про те, що суддя, який перебуває на адміністративній посаді, може нести дисциплінарну відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх повноважень на адміністративній посаді; 6) визначити вимоги до змісту скарг щодо неправомірної поведінки судді; 7) визначити строк звернення зі скаргою щодо неправомірної поведінки судді; 8) встановити, що кількість дисциплінарних інспекторів має пропорційно відповідати кількості суддів та скарг і визначається рішенням Комісії залежно від потреб; 9) забезпечити право судді ознайомлюватися з матеріалами дисциплінарної справи; 10) визначити підстави для відводу (самовідводу) дисциплінарного інспектора; 11) розмежувати процедури розслідування, збирання доказів і вирішення питання про застосування дисциплінарного стягнення; 12) відхиляти велику кількість скарг, що не містять ознак дисциплінарного проступку судді, одним рішенням Комісії без складання висновків щодо кожної скарги і без фіксації цього процесу звукозаписувальною апаратурою. Також пропонуємо передбачити види та підстави застосування до судді, крім дисциплінарних стягнень, заохочень за рішенням Комісії на підставі подання зборів суддів; урегулювати окремим законом питання процедури дисциплінарного провадження, зокрема порядок та строки оскарження рішень Комісії тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Шмавонян Г.А. Конституционное правосудие в системе разделения властей / Г.А. Шмавонян. – М.: МАКС Пресс, 2001. – 172 с.
- 2 Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2453-17
- 3 Соболий О.М. Правовий статус судді в адміністративно-деліктному провадженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О. М. Соболий. – К., 2010.–20 с.
- 4 Адміністративне право України : навч. посіб. : у 2 т. Т. 1: Загальне адміністративне право / [Галуцько В. В., Олєфір В. І., Пихтін М. П. та ін.]; за заг. ред. В. В. Галуцько. – Херсон : ХМТ, 2011. – 320 с.
- 5 Про Вищу раду юстиції : Закон України від 15.01.1998 № 22/98 (в редакції від 15.08.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/22/98-%D0%B2%D1%80>

УДК 343.15

СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ ЯК ПІДГРУНТЯ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Брус І.І.,
провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту
Національна академія прокуратури України

У даній науковій праці висвітлені окремі теоретико-правові питання щодо реалізації у юридичному процесі інституту залучення спеціальних знань фахівця певної галузі як передумови для ефективного проведення відповідної судової експертизи. У представленій науковій статті висвітлені окремі аспекти залучення спеціаліста відповідної галузі знань до юридичного процесу з метою оптимізувати у подальшому процедуру проведення судових експертиз. Перспективним вбачається видання монографічних робіт з проблематики, зазначеної у назві, представленої на наукову дискусію роботи.

Ключові слова: спеціальні знання, судові експертизи, спеціаліст, консультація, роз'яснення, висновок, довідка.

Брус И.И. / СПЕЦИАЛЬНЫЕ ЗНАНИЯ КАК ФУНДАМЕНТ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО ПРОВЕДЕНИЯ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

В данной научной работе представлены отдельные теоретико-правовые вопросы относительно реализации в юридическом процессе института привлечения специальных знаний специалиста определенной отрасли как предпосылки для эффективного проведения соответствующей судебной экспертизы. В представленной научной работе освещены отдельные аспекты привлечения специалиста соответствующей отрасли знаний к юридическому процессу с целью оптимизировать в дальнейшем процедуру проведения судебных экспертиз. Как перспектива, усматривается издание монографических работ по проблематике, указанной в названии, представленной на научную дискуссию работы.

Ключевые слова: специальные знания, судебные экспертизы, специалист, консультация, разъяснения, заключение, справка.

Brus I.I. / THE SPECIAL KNOWLEDGE AS A SOIL FOR EFFECTIVE REALIZATION OF JUDICIAL EXAMINATION / National Prosecution Academy of Ukraine, Ukraine

In this scientific work separate theoretic-legal questions are lighted up in relation to the realization in the legal process of institute of bringing in the special knowledge of specialist of certain industry as pre-conditions for effective realization of corresponding judicial examination. The problem of setting and realization of judicial examinations and use of other forms of the special knowledge always was in highlight legal science, and the special attention it purchased with the prelude of Ukraine of the European Union, in fact there is a gradual coercion of the Ukrainian legislation to the European standards, in particular and in part of the theme of scientific work presented by us «The special knowledge as soil for effective realization of judicial examination».

The special knowledge are used in different forms (examination, consultation, help, participation of specialist (of specialist) in inquisitional-judicial, judicial and of criminal investigation actions. The analysis of public prosecutor's-inquisitional practice testifies about absence of clearly certain limits and forms of the use of the special knowledge. In the presented scientific article are the separate aspects of bringing in of specialist of corresponding area of knowledge are lighted up to the legal process with the purpose of optimization in further of procedure of realization of judicial examinations.

We consider that the use of the special knowledge of specialist that can be added to resolution about setting of corresponding examination as writing elucidation of specialist of certain area of knowledge in relation to the article of request declared to the investigators always must

be preceded judicial examination, by a public prosecutor, judge or any by other interested person to the expert. Consequently, the basic task of specialist in jurisdiction activity consists in: expansion of practical possibilities of corresponding specialists in relation to an exposure, fixing and exception of proofs; grant of explanations on questions, which need the special knowledge; concentrating of attention on the certain circumstances of business during realization of functional plenary powers of investigators, public prosecutors, judges, advocates (defenders) and other participants of process; participating in collection of information, which necessary for the trial of business, and also in inquisitional-judicial actions. Perspective, edition of monographic works is seen from the range of problems of the work marked in its name.

Key words: special knowledge, judicial examinations, the specialist, consultation, elucidation, conclusion, certificate.

Проблема призначення та проведення судових експертиз та використання інших форм спеціальних знань завжди була в центрі уваги юридичної науки, та особливої уваги вона набула із вступом України до Європейського Союзу, адже відбувається поступове приведення українського законодавства до європейських стандартів, зокрема й у частині представленої нами теми наукової праці «Спеціальні знання як підґрунтя для ефективного проведення судової експертизи».

Метою статті є теоретико-правовий аналіз інституту залучення спеціальних знань у юрисдикційний процес України та удосконалення на ґрунті цього процедури проведення судових експертиз. А відтак, завданням представленої роботи є опрацювання відповідних норм процесуального законодавства щодо ефективного використання спеціальних знань як передумови для проведення якісних судових експертиз.

Окремим організаційно-правовим аспектам проблеми використання та застосування спеціальних знань у юрисдикційному процесі присвячені роботи В. Г. Андросюка, А. В. Дулова, М. І. Снікєєва, В. П. Казміренка, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, М. В. Кроза, О. М. Столярєнка, В. Ю. Шепітька та ін., проте на сьогодні не можна свіджувати про ґрунтовне теоретико-прикладне дослідження означених питань у зв'язку із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) та внесенням відповідних змін до чинного законодавства, що доводить необхідність дослідження теоретико-правових аспектів використання спеціальних знань у юрисдикційному процесі.

Спеціальні знання використовуються у різних формах (експертиза, консультація, допомога, участь спеціаліста (фахівця) у слідчо-судових, процесуальних та розшукових діях. Аналіз прокурорсько-слідчої практики свідчить про відсутність чітко визначених меж і форм використання спеціальних знань. Як пише І. В. Озерський, при вивченні 370 протоколів огляду місця події в 370 одиницях кримінальних справ, лише у 46,5% випадків залучався спеціаліст. Ще менше вони залучалися до інших слідчих дій: до слідчого експерименту – у 31,0% справ; до призначення експертизи – у 38,5% справ; до пред'явлення для впізнання – у 12,0% справ; до обшуку і виїмки – у 9,5% справ [1, с. 101].

Слушною у науці є думка про те, що слідчий, а, відповідно, в окремих випадках і прокурор, може самостійно застосовувати будь-які спеціальні знання, за винятком тих випадків, коли він не володіє певними знаннями або визнає за необхідне залучити іншого більш кваліфікованого спеціаліста чи з міркувань технологічного процесу виконання конкретних слідчих (процесуальних) дій, а також коли законом передбачено залучення конкретних спеціалістів (лікарів, перекладачів, педагогів, психологів тощо) чи проведення судової експертизи [2, с. 315]. Наразі новий КПК не містить навіть чіткого визначення поняття «спеціальні знання». Визначенню сутності терміну «спеціальні знання» через розкриття його змісту присвячено низку наукових праць, в тому числі дисертаційних досліджень [3; 4; 5]. Втім, зупинимось на останніх дослідженнях, що присвячені розкриттю та аналізу вказаного терміну.

На думку Б. В. Романюка, спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і, які відповідно до норм кримі-

нально-процесуального законодавства використовуються ними для успішного вирішення завдань кримінального судочинства. У цьому аспекті дається й визначення спеціаліста у широкому розумінні як будь-якого суб'єкта, котрий володіє спеціальними знаннями, водночас, констатується, що спеціалістом – учасником кримінального провадження є лише та об'єктна особа, яка за вимогою слідчого, прокурора або суду бере участь у проведенні слідчих чи судових дій [6, с. 9].

Спеціальні знання з огляду М. В. Ревака, складають, як правило, цілісну систему наукових знань з її практичною спрямованістю, до складу якої входить порядок і спосіб дослідження, певні спеціальні терміни, зрозумілі тільки для поінформованих у цій галузі осіб, а не окремі уривчасті дані, що мають загальноповсюдне, загальнозастосовне значення [7, с. 13]. Вчений П. Карпечкін, під спеціальними знаннями розуміє результат отримання інформації в якому-небудь визначеному виді справ, діяльності людини, що становлять собою визначені відомості на певному етапі, а так як науково-технічний прогрес перебуває у постійному розвитку, то знання можуть втрачати своє актуальне значення, бути застарілими [8, с. 117].

Натомість В. В. Семенов, визначає спеціальні знання як «неодноразово апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти, досвіду роботи за спеціальністю і які можна використати відповідно до процедурних правил кримінально-процесуального закону для вирішення його завдань» [9, с. 8, 9]. Вченим В. М. Шерстюком наведені загальні та особливі ознаки спеціальних знань у процесуальному сенсі. До загальних віднесені знання, якими володіє обмежена кількість фахівців, такі знання не є загальновідомими чи загальнодоступними, а особливі, на думку автора, не охоплюють професійних знань слідчого, прокурора, захисника, судді, тобто професійні знання щодо норм матеріального та процесуального права України [10, с. 20].

Вчений І. В. Пиріг виділяє досить слушні критерії, що варто використовувати при визначенні поняття «спеціальних знань», а саме: а) спеціальні знання не є професійними для слідчого, працівників органів дізнання, прокурора, судді; б) спеціальні знання повинні базуватись на досягненнях науки і не можуть бути загальновідомими; в) за способом отримання спеціальні знання набуваються шляхом теоретичного засвоєння певної інформації або періодичними практичними заняттями окремим видом роботи; г) загальна мета використання спеціальних знань – сприяння вирішенню завдань кримінального судочинства [11, с. 7].

Тут варто погодитись з думкою С. С. Чернявського, який зазначив, що ступінь врегулювання процесуальним законом конкретної форми участі фахівця у розслідуванні є досить умовним, оскільки для процесу встановлення істини у справі доказом можуть бути визнані будь-які фактичні дані [12, с. 121]. Наразі в новому КПК України поєднані два окремих статуси в одній процесуальній фігурі, а саме «спеціаліста» та «консультанта». Втім, постає питання, з якого моменту спеціаліст набуває свого процесуального статусу. С. В. Сурменєва зауважує, що спеціаліст набуває свого статусу з моменту роз'яснення йому прав та обов'язків та у разі попередження його про кримінальну відповідальність [13, с. 14]. Вважаємо, що спеціаліст набуває свого статусу з моменту офіційного його запрошення прокурором чи слідчим та з'ясуванням наявності

в нього фахових навичок і вмінь використовувати спеціальні методики, прийоми та процедуру їх застосування у провадженні слідчих, розшукових чи процесуальних дій.

Щодо консультації як однієї з форм використання знань спеціаліста, то вона повинна застосовуватися прокурорсько-слідчими працівниками на всіх стадіях юрисдикційного процесу. Наприклад, можливе використання консультації при: перевірці заяв та повідомлень про злочин (правопорушення), вивченні питання про обрання запобіжного заходу, підготовці до проведення слідчих, розшукових чи процесуальних дій тощо. До того ж консультацію та роз'яснення спеціаліста варто, як пише професор В. Марчак [14, с. 10] та академік М. Костицький [15, с. 159] розцінювати поряд з іншими процесуальними доказами. Як слушно зазначає С. В. Сурменєва, оцінка досудового розслідування може бути оформлена висновком спеціаліста, що стане значною опорою в доказовій діяльності слідчого [13, с. 15].

Наразі, нам імпонує підхід професора Н. С. Карпова, котрий вважає, «що при наявності джерела даних і відомостей про нього не потрібне його додаткове опрацювання, оскільки суд – єдиний орган, що вирішує справу по суті – може в разі потреби звернутися до будь-якого джерела даних для перевірки їх вірогідності» [16, с. 214]. Виходячи з означеного, письмовий висновок спеціаліста має бути віднесений до окремого виду джерела доказів, що звичайно послужить повному, всебічному та об'єктивному здійсненню судового провадження.

Тож, вміле використання прокурорськими працівниками спеціальних знань у юрисдикційному процесі зможе оптимізувати встановлення важливих обставин справи та з'ясування істинної мотивації предмету спору сторін у судовій справі. Варто зазначити, що найчастіше прокурори не виступають ініціаторами залучення спеціаліста до юрисдикційного процесу (адміністративного, цивільного, господарського) через недостатню обізнаність у вузькоприкладних питаннях, які потрібно було б з'ясувати в межах того чи іншого заявленого предмету спору сторін. Хоча відповідно до ч. 1 ст. 27, ч. 5 ст. 130 ЦПК України; ч. 3 п. 3 ст. 49 КАС України та ч. 1 ст. 22 ГПК України прокурор має право заявляти в суді клопотання про залучення у справі спеціалістів, а суд у разі задоволення такого клопотання чи заяви її призначити (ст. 143 ЦПК України, ст. 81 КАС України та ст. 41 ГПК України).

В клопотанні прокурора про призначення експертизи, як зазначає Т. М. Маслова, повинні бути чітко сформульовані питання для експертів [18, с. 115]. Відповідно до ч. 3, 4 ст. 143 ЦПК України, ч. 3 ст. 49; ч. 2 ст. 81 КАС України та ч. 1 ст. 22, ч. 2 ст. 41 ГПК України прокурор має право подати суду питання, на які потрібна відповідь експерта та клопотати до суду про проведення експертизи у відповідній установі. Більш того, прокурор може доручити її проведення конкретному спеціалісту (ч. 4 ст. 143 ЦПК України; ч. 3 ст. 81 КАС України та ч. 2 ст. 41 ГПК України).

Варто зазначити, що спеціаліст може бути залучений до участі у цивільному розгляді справи за ініціативою сторін, осіб які беруть участь у справі або за ініціативою суду, про що суд виносить ухвалу. Саме тут, суд повинен впевнитись, що особа, яка залучається в якості спеціаліста, має достатні спеціальні знання для сприяння суду у вирішенні справи та надання відповідних консультацій. Втім, якщо при оцінці висновку спеціаліста будуть виявлені неточності, суд має призначити первинну судову експертизу або запросити спеціаліста, який провів дослідження до порушення справи в суді, дати роз'яснення з приводу представленої позиції фахівця.

Так, наприклад, у справах за позовом про визнання заповіту та договору дарування недійсними, де суд, як правило, ініціює призначення та проведення судової експертизи, прокурору доречно додатково долучити офіційну консультацію спеціаліста, оскільки останній може ви-

явити недостатнім проведення експертного дослідження та порекомендувати, в необхідних випадках, проведення комплексної судової експертизи на стику двох чи більше галузей наук. Це пов'язано із тим, що суддя внаслідок своєї некомпетентності (враховуючи відсутність спеціальних знань, наприклад, технічних чи медичних), шаблонно ставить експерту питання, які стосуються лише певної частини експертного дослідження, а відтак, поза увагою лишаються окремі специфічні прояви чи закономірності події, поведінки тощо.

Також, слід звернути увагу на інститут примирення (медіації) сторін у процесуальному судочинстві та роль у цьому прокурора, оскільки самі по собі адміністративний, цивільний та господарський процеси є конфліктними за психологічним змістом. У процесуальному законодавстві України (кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському) останнім часом досить активно запроваджуються норми ювенальної юстиції і відновного правосуддя, які, на нашу думку, мають передбачати відповідну роль прокурора. У продовження зазначеного нагадаємо, що на це звернено увагу і в Указі Президента України від 08 квітня 2008 року № 311/2008, яким затверджено «Концепцію реформування кримінальної юстиції України». Якраз в концепції і закладені висхідні позиції щодо посилення захисту прав та законних інтересів потерпілих, гарантоване відшкодування завданої їм шкоди.

Тому, одним із завдань оптимізації представницької діяльності прокурора в судах поза кримінально-правовою сферою має стати розширення сфери застосування процедур відновного і примирного правосуддя, відповідно до яких суд прийматиме рішення щодо угоди про примирення (мирової угоди) сторін у розглянутому юрисдикційному процесі. Законодавець, збагнувши значення інституту примирення (медіації) у судовому процесі, передбачив її в конкретних нормах процесуального права. З аналізу ч. 1 ст. 175 ЦПК України («Мирова угода сторін»); ч. 1 ст. 113 КАС України («Примирення сторін під час підготовчого провадження») та ч. 3 ст. 78 ГПК України («Відмова позивача від позову, визнання позову відповідачем, мирова угода сторін») виходить, що примирення між сторонами спрямовує взаємопоступливість сторін при врегулюванні спору і може стосуватися лише їх прав, обов'язків та предмета позову.

Вважаємо, що прокурор, не будучи стороною, якій надано право укладати мирову угоду (ч. 1 ст. 46 ЦПК України), може скористатися цим завдяки залученню у позасудовому порядку спеціаліста – психолога чи педагога, керуючись ч. 1 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру». Відтак, якщо прокурор, чи вже будучи представником однієї із сторін спору в цивільній справі, чи за власною ініціативою та внутрішнім переконанням бажає вступити у судовий процес для захисту прав і законних інтересів особи (позивача чи відповідача), згідно п. 4 ст. 20 Закону України «Про прокуратуру» повинен викликати повісткою посадову особу чи громадянина, і вимагати від них усних або письмових пояснень щодо порушень закону [19, с. 10]. Відрадно, що в Національній академії прокуратури ще в 2008 році апробовано спеціалізовані навчальні курси для студентів і слухачів у напрямку реалізації відновних процедур у правозастосовчій діяльності [20, с. 7].

Нагадаємо, що медіація в цивільних та господарських спорах є останньою можливістю сторін повернутися до конструктивних перемовин, узгодити спірні питання з тим, щоб у майбутньому забезпечити подальшу співпрацю та уникнути небажаних наслідків для обох сторін. Відтак участь прокурора в медіаційному процесі полягає у тому, що саме він і може її ініціювати та реалізувати поза кримінально-правовою сферою. Наприклад, в Бельгії відповідно до Закону «Про захист молоді» у випадках переслідування молодих людей, що вчинили злочин, медіація у межах розпочатого юрисдикційного процесу може бути ініційована саме прокурором [21].

Щодо консультації, то вона може вимагатися прокурором також у судовому процесі поза кримінально-правовою сферою шляхом заявлення клопотання про залучення спеціаліста-консультанта. Так, згідно із ч. 1 ст. 54 ЦПК України, ч. 1 ст. 67 КАС України та ч. 3 ст. 41 ГПК України спеціалістом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями та навиками застосування технічних засобів і може надавати консультації під час вчинення процесуальних дій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навиків. Отже й виходить, що прокурор може скористатися у суді усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями (висновками) спеціаліста (ч. 1 ст. 190 ЦПК України та ч. 1 ст. 149 КАС України).

Що стосується надання письмовому роз'ясненню, консультації (висновку, листа тощо) спеціаліста статусу доказу в судовому процесі з цивільної чи адміністративної справи, то тут є вагомим на користь цього аргументи, закладені у відповідних нормах процесуального права самим законодавцем. Так, законодавець у ч. 3 ст. 54 ЦПК України та ч. 3 ст. 67 КАС України виписав, що спеціаліст надає письмові роз'яснення, які відповідно можуть мати форму висновку, акту, довідки чи листа, а суд, у свою чергу, згідно ч. 4 ст. 190 ЦПК України та ч. 3 ст. 149 КАС України, викладені письмово і підписані спеціалістом роз'яснення, приєднує до справи. Тож, висновок спеціаліста (експерта) є окремою формою застосування

спеціальних знань в цивільному, адміністративному та господарському процесі України, а відтак заслуговує на наукове обґрунтування та законодавче врегулювання.

Вважаємо, що судовій експертизі завжди має передувати використання спеціальних знань спеціаліста, що може бути додане до постанови про призначення відповідної експертизи у вигляді письмового роз'яснення фахівця певної галузі знань стосовно предмету прохання заявленого слідчим, прокурором, суддею чи будь-якою іншою зацікавленою особою до експерта. Відтак, основне завдання спеціаліста в юрисдикційній діяльності полягає у: розширенні практичних можливостей відповідних фахівців щодо виявлення, закріплення та вилучення доказів; наданні пояснень з питань, які потребують спеціальних знань; зосередженні уваги на певних обставинах справи при здійсненні функціональних повноважень слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів (захисників) та інших учасників процесу; участі у зборі інформації, необхідної для розгляду справи, а також у слідчо-судових діях.

Перспективними надалі вбачаються дослідження, які стосуватимуться упровадження розроблених правничою наукою теоретико-методологічних засад прикладного використання спеціальних знань в юрисдикційному процесі з метою удосконалення правоохоронної, правозастосовчої та правосудної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Озерський І. В. Юридична психологія (підбір та підготовка фахівців-правоохоронців) : наук. практ. посіб. / І. В. Озерський – К. : «Талком», 2014. – 182 с.
2. Галаган В. І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Галаган Володимир Іванович. – Київ, 2003. – 515 с.
3. Шиканов В. І. Проблема использования специальных знаний и научно-технических новшеств в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор ; криминалистика» / В. И. Шиканов. – М., 1980. – 32 с.
4. Махов В. Н. Теория и практика использования знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза» / В. Н. Махов. – М., 1993. – 58 с.
5. Соколовский З. М. Проблема использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний для установления причинной связи явлений : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор ; криминалистика» / З. М. Соколовский. – Х., 1968. – 38 с.
6. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Б. В. Романюк. – Київ, 2002. – 22 с.
7. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / В. М. Ревака. – Харків, 2006. – 21 с.
8. Карпечкін П. Щодо меж спеціальних знань при проведенні судової експертизи у господарському процесі / П. Карпечкін // Вісник прокуратури. – 2010. – № 3 (105). – С. 114-125.
9. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / В. В. Семенов. – Київ, 2006. – 20 с.
10. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шерстюк Віра Миколаївна. – Харків, 2007. – 199 с.
11. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / І. В. Пиріг. – Київ, 2006. – 17 с.
12. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : [навч. посіб.] / Чернявський С. С. ; за заг. ред. О. М. Джуки. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 264 с.
13. Сурменева С. В. Участие психолога в стадии предварительного расследования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза» / С. В. Сурменева. – Челябинск, 2009. – 24 с.
14. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Марчак Віталій Ярославович. – К., 2003. – 189 с.
15. Костицький М. В. Психологічна консультація як форма використання спеціальних знань / М. В. Костицький // Науковий вісник УАВС. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 158-169.
16. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Карпов Никифор Семенович. – Київ, 2008. – 827 с.
17. Озерський І. В. Клопотання (заяви) прокурора про призначення судово-психологічної експертизи та використання знань спеціаліста – психолога у судових справах поза кримінально-правовою сферою / І. В. Озерський // Формування правової держави в Україні : проблеми і перспективи : зб. тез доповідей на наук. конфер., (м Тернопіль, 09 квітня 2009 року). – Тернопіль, 2010. – С. 229-232.
18. Маслова Т. Н. Проблемы участия прокурора в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Маслова Тамара Николаевна. – Саратов, 2002. – 193 с.
19. Озерський І. В. Використання прокурором спеціальних психологічних знань у судових справах поза кримінально-правовою сферою / І. В. Озерський // Віче. – 2010. – № 8. – С. 8-10.
20. Медведько О. Примирення у кримінальному провадженні та розширення альтернативи кримінальному переслідуванню / О. Медведько // Вісник прокуратури. – 2008. – № 8 (86). – С. 3-8.
21. Vanfraechem I. New youth in Belgium incorporates restorative justice / I. Vanfraechem // Newsletter of the European Forum for Restorative Justice. – 2007. – Vol.8 (1). – P. 2-6.